

**A digitális egyenlőtlenségek területi és társadalmi összefüggései az
Alföldön**

Doktori (Ph.D.) tézisek

**The Regional and Social Connections of Digital Inequality in the Great
Hungarian Plain**

PhD thesis

Szarvák Tibor

**Debreceni Egyetem
Debrecen, 2006.**

Az információs társadalom definíciói közül a dolgozatban abból a Manuel Castells-i nézetből indultunk ki, amely szerint ennek a társadalmi formációnak a lényege egy olyan együttélési mód, amely az információ hálózatba szervezett továbbításán, tárolásán és kódolásán stb. alapul. Az így létrejövő intézmények a klasszikus társadalmi intézmények, szocializációs színterek (lokális közösségek, oktatása, kultúra, foglalkoztatás, szolgáltatások stb.) megváltozott formái lesznek. A fenti elmélet alapján valljuk azt is, hogy nincs egységes információs társadalmi út, hanem számos, alapvető tulajdonságaiban eltérő módja van (lehet) annak, hogy egy szűkebb-tágabb társadalmi és térbeli közösség át(be)lépjen az információs korba.

1. A dolgozat célja¹

Mindannyian tapasztaljuk, hogy az információs társadalom eszközei és a vele járó jelenségek terjedése nem azonos a társadalom fejlődési ütemével. Az állandó leszakadás, „megkésettség-élmény” miatt az internet (a hálózati világ) nyújtotta lehetőségeket a társadalom túlnyomó többsége egyoldalúan ismeri, és ítéli meg, s ezáltal nem tud felkészülni az információs társadalom egyik következményére, a hagyományos társadalmi struktúrák, intézményrendszer átalakulására.

Munkánkban az információs társadalom alapú fejlődés komplex (szociológiai, történeti, földrajzi) elemzésében az információs társadalom hatalmas tematikáján belül az egyenlőtlenségek új formáira, a digitális különbségek társadalmi és térbeli megjelenésére, illetve jelen modernizációs megatrend alföldi jellegzetességeire fókuszálunk. Lényeges az a kérdés, hogy a létező alföldi örökségünkkel miként tudunk elmozdulni a meglévő társadalmi-periféria léhelyezetről. A siker értelmezésünkben annak a folyamatnak a leírása lesz, amikor az információs technológia műszaki oldala már inkább a társadalmi-területi versenyképesség tényezőjévé válik, s amikor az új technikai berendezések, informatikai rendszerek új munkamegosztási struktúrát, új életmód- és térformákat generálnak (Mészáros R. 2003), megváltoztatják a társadalmi, gazdasági döntéshozatali mechanizmusokat és a döntések visszacsatolását (Varga Cs. 2005).

Számos kutató (pl. Castells, M. 2005, Mészáros R. 2005, Varga Cs. 2001.) véleményét elfogadva valljuk, hogy az információs-kommunikációs technológiák használata során létrejövő térfogalom, a kibertér (Mészáros R. 2001, 2002) típusai és alakzatai teljes egészében társadalmi eredetű (Mészáros R. 2001, 2005).

Munkánk – divatos szóhasználattal élve – a digitális szakadék témakörben született általános és lokális szintű diskurzust fogja gyarapítani azzal a különbséggel, hogy a fejlesztési lehetőségeket, (ahol lehet) szembesíti az adott területi-társadalmi szereplők nézőpontjaival, interpretációival, amellyel az egyes fejezetekben hosszabb-rövidebb terjedelemben bemutatjuk az információs társadalom alapú fejlődés leginkább neuralgikus elemeit, inkonzisztens pontjait, illetve az elmozdulás lehetőségeit.

Összességben a dolgozatban megfogalmazott gondolataink azt a célt szolgálják, hogy rámutassunk az Alföldre jellemző, információs társadalmat meghatározó tendenciákra, amelyek meghatározzák az alföldi kibertér karakterét.

¹ A tézisben hivatkozott irodalom részletesen a PhD-disszertáció *Felhasznált irodalom* elnevezésű fejezetében található meg.

2. Az értekezés hipotézisei

A dolgozatban az alábbiakban összegezett hipotéziseket igyekszem igazolni/cáfolni:

- A információs társadalom földrajzának fogalmi kereteit a tér, idő és a technológia felhasználóinak (tudása, ismeretei) hármassága jelenti. A digitális egyenlőtlenség okainak többsége a halmozott területi-társadalmi hátrányokban, szocializációs mintákban keresendő. Ez a tipizálás különböző rokon- és határtudományok (leginkább az információs társadalom és az időföldrajz; illetve a társadalmi-technikai hálózatok kialakulásával foglalkozó diszciplínák; a különböző szakszociológiák, a pszichológia és a néprajz) diskurzusait tükrözi vissza. Az így létrehozott konstrukciós keret alkalmas lehet arra, hogy a témát az alföldi térben multidiszciplinárisan közelítsük meg.
- Az információs (és tudás)társadalom műszaki-technológiai hátterének terjedéséből már előzetesen arra következtethetünk, hogy az információ elérése újabb társadalmi-területi differenciálódást eredményez. A technikai-technológiai alapok azonban a fejlődés következtében kiteljesed(het)nek. Ma azonban még a (szélessávú) hálózat kiépítési-működtetési elve a gazdasági racionalitás mentén írható le, ezért szegregáló hatású. A terjedés sebességének növekedésével azonban a műszaki-technológiai háttér már kevésbé hat kirekesztő tényezőként, mert sokkal fontosabb lesz a telepítésben az adott társadalom befogadó – adaptációs – készsége.
- Ezért gondoljuk úgy, hogy a társadalmi-területi „életvilág” (foglalkoztatás, képzés, lakás, ellátás-szolgáltatás, kulturális fogyasztás, közösségek stb.) minden szintjére beépülő műszaki-technikai háttér szükséges és elégséges feltétele az információs társadalom „terjedésének”, azonban a társadalom különböző csoportjainak, rétegeinek adaptív (befogadó) és innovatív (használó és fejlesztő) magatartásformáit is vizsgálnunk kell. Egy adott földrajzi tér információtársadalom-fejlesztési programjában így mindkét tényezőnek jelentős hangsúlyt kell kapnia. Ma azonban az információtársadalom- fejlesztési dokumentumokban a hangsúly az innováció (kétségtelenül meghatározó) újító szerepén van. Ez azonban sokszor nem találkozik a helyi szint igényével, lehetőségeivel. Ezért az esélyegyenlőség és a területi kiegyenlítődés növelése érdekében szükséges a humán tőke kapacitásának helyi aktivizálása.
- Mivel a különböző – társadalmi alrendszer szempontú, illetve geográfiai megközelítésű - területek eltérően reagáltak és hoztak létre a helyi társadalmi-területi viszonyokra inkább jellemző válaszokat; megkülönböztethetünk a globális információs társadalom meggyökeresítésére jellemző folyamatokat teljes egészében; részben, illetve egyáltalán nem visszatükröző lokális outputokat.
- Az információs társadalom hatásait segítő és hátráltató elemek feltérképezése során az Alföldön modernizációs (innovációs); adaptív és leszakadó területi és társadalmi szigeteket (kibertér-típusokat) és mechanizmusokat (regionális központ, mezo-, szub-és mikrocentrumok) térképezhetünk fel. Manuel Castells fogalmával élve a fő kérdésünk az, hogy mit tekintünk innovációs miliónek az Alföldön, és fontos az is, hogy miként termelődik újra ez az entitás ebben a földrajzi térben.
- Az info-kommunikációs eszközök terjedéséhez kapcsolódó tudás/használat (mint innováció) terjedése alapján leírható hálózati modell összefügg azzal, hogy a tágabb értelemben vett információelérés és -birtoklás XXI. századi centrum-periféria szigeteket indukál. Kérdés, hogy egy ilyen – tudás- és innovációs központokat szórványosan felmutatni képes – régióban, az információs társadalom terjedését segítő és hátráltató tényezők milyen centrum-periféria jellegű változásokat jelenítenek meg, vagy a globalizációs trendekhez részben hasonlóan – megfelelő és

tudatos fejlesztés esetén – inkább mérséklük vagy eltüntetjük a nagy különbségeket megteremtve ezzel a mainál szervezettebb területi fejlődést lehetőségét.

- A városok a történelemben hagyományosan a modernizáció terei voltak. A térszerkezet átalakulásával foglalkozó információs társadalom elméletek (pl. Castells, M. 2005.) újra a városok hálózatait állítják vizsgálódásuk középpontjába. Az információs társadalom terjedésének esélyeit vizsgáló dolgozatunkban foglalkozunk azzal, hogy miként változik meg az emberek térbeli kötődése, s mi ennek a kötődésnek a működési logikája.
- Lényeges hipotézis-elemnek tekintjük azt a tömegkommunikációs eszközökre és tartalmakra kiterjedő vizsgálatot, amely azt elemzi, hogy a modernizációban élenjáró alföldi települések (pl. mezővárosok) hagyományos és jelenkori (tömeg)kommunikációja között milyen összefüggés fedezhető fel. Úgy gondoljuk ugyanis, hogy a helyi közösséget érintő információ, a tudás és a hírek társadalmasításának formái jól visszatükrözik egy-egy (kis)térség (tömeg)kommunikációs társadalmi igényét. Véleményünk szerint ez a lokális társadalmi nyilvánossággal kapcsolatos cselekvés azokon a területeken erősebb, ahol történelmileg mélyebb hagyományai vannak a társadalmi kommunikációnak.
- Az információs társadalom típusú fejlesztések keretében egyre nagyobb hangsúlyt kap a komplex és organikus megközelítés. A beavatkozási területek között a társadalom szegmensei meghatározóak lesznek, azért mert a modernizációnak (bármely fejlesztési folyamatnak) a társadalom számára kellene biztosítania a „szerves építkezés” lehetőségét. Különösen igaz ez az info-kommunikációs technológia terjedésében. Egyetértünk Pintér Róbert megállapításaival, aki szerint „ha a haladás kirekesztődést hoz a társadalom többsége számára, akkor ez visszüt, és a haladás haladás hosszútávon mégiscsak maradáshoz vezet” (Pintér R. 2004. 145.o.)
- A fentiek tükrében az információs társadalom terjedése szempontjából fontosnak tartjuk a társadalmi kapcsolati hálóra, a településen belüli térkapcsolat újraszövésén alapuló, a közösségi hozzáférési pontok növelését célzó kezdeményezéseket. Ezek a lehetőségek nemcsak a világháló elérését szolgálják, hanem az info-kommunikációs eszközök segítségével hozzájárulhatnak a helyi társadalom megújításához is.

3. Kvalitatív és kvantitatív kutatási módszerek

Az alkalmazott településkutatás során, amikor egy kutató egy település vagy térség életének megismerésére vállalkozik, az antropológiai, szociológiai, társadalomföldrajzi és közgazdaságtani megközelítések ötvözésére van szükség (Letenyei L. 2005. 258.o.). Disszertációnk egyaránt alkalmaz exploratív (feltáró) kutatási szakaszokat (pl. teleházas települések kutatása), valamint modellalkotásra épülő megközelítéseket (ilyennek tekinthető a Coleman-modell információs társadalom alapú adaptációja és a „life long learning” hatásának tipizálását a roma résztársadalmi csoportokban) is. Munkánk egyik módszertani nívója a kapcsolatháló elemzés, amelyben a települési honlapokon fellelhető, földrajzi helyre mutató linkeket kiindulópontnak tekintve azt vizsgáljuk, hogy milyen az alföldi kibertér térkapcsolati vonatkozása.

Módszertani elemként hangsúlyozzuk azt, hogy dolgozatunkban nem csak az információs társadalom működésének középpontjában álló, kézzelfogható (ám leegyszerűsítő) technológiai háttérrel foglalkozunk, hanem azzal a nehezebben mérhető, észrevétlen társadalmi-települési háttérrel, amely a közösségek, egyének életét (megalapozva a szerves fejlődés trendjét) fokozatosan átalakítja.

A dolgozatban tehát a fentiek mellett többfajta, egymást szervesen kiegészítő, a társadalomkutatásban alkalmazott módszert szerepeltetünk.

- Az információs társadalom és a digitális egyenlőtlenségek témakörében természetesen a hazai és nemzetközi (főként angol és német) irodalom fontosabb következtetéseire és esetenként kritikájára építettünk.
- A munkánkhoz szükséges statisztikai adatgyűjtés forrásai: KSH T-Star és az IHM adatbázisok. Az adataink rendszerezéséhez és feldolgozásához a Datastar 2.1 és az SPSS for Windows 14.0 programokat használtuk fel.
- A feldolgozott adatokból térképeket a Mapinfo Professional 6.5 program segítségével készítettünk.
- Az információs társadalom jellemzőinek alföldi elhelyezkedéséről szóló helyzetkép pontosabb és mélyebb feltárása, a társadalmi-területi látószög szélesítése érdekében a dolgozatban a társadalomkutatás klasszikus módszereinek (alapvetően kérdőíves és strukturált szociológiai interjú felvételén alapuló kutatások) alkalmazásához is folyamodtunk.

A vizsgálatok operacionalizálása során három területet különíthetünk el. Egyrészt a különböző prominens (elit) vizsgálatokban az intézményeket, kollektívákat, struktúrákat tekintettük a szociális világ alkotóelemeinek az individuumokkal szemben, másrészt a klasszikus társadalomvizsgálatokban a habituson keresztül az attitűdöket; lehetséges egyéni cselekvési formákat vizsgáltuk; harmadrészt a különböző tartalomelemzésen alapuló vizsgálatokban a kulturális szövegek (interjúk, területfejlesztési dokumentumok, nyitott kérdések, alföldi települések honlapjainak elemzése) vagy „scriptek” jelentették mintánkat.

4. A dolgozat szerkezete

Az értekezés szerkezete alapvetően két fő egységből, egy inkább elméleti és egy főként empirikus eredmények értelmezésére alapozott szakaszból áll.

Jelen munka elméleti részének vázát az információs társadalom szociológiai és földrajzi megközelítéseinek bemutatása jelenti. Azokat az elméleteket, fogalmakat tekintjük át, amelyek az információs társadalom szociológiája és társadalomföldrajza témaköréhez sorolhatóak, ugyanakkor a szociográfia hazai gyökerei, valamint a modernizációs elméletek felidézésével történeti-filozófiai kontextusba is elhelyezzük témánkat.

Megítélésünk szerint ugyanis az információs társadalom fogalmának interdiszciplináris körbejárása nem nélkülözheti a történeti megközelítésű elemzést. Külön hangsúlyt kapnak ezért azok az értékpárok és elméletek, amelyek az alföldi út jellegzetességeire mutatnak rá. Értelmezésünkben ezek a modernizáció és a hagyományos fejlődés; a tömegkommunikáció és a közvetlen kommunikáció, valamint a lokális és a globális kapcsolatrendszere, a hálózatosodás és a települési-társadalmi individuum, illetve a centrum-periféria viszonyok. Az elméleti fejezetek között arra törekszünk, hogy az alföldi társadalom állapotáról is képet kapjunk. Az értekezés ezen fejezetében az a célunk, hogy megtárgyaljuk a digitális egyenlőtlenségek tradicionális és az átmenet társadalmára és területi folyamataira jellemző okait.

A dolgozat fő gondolati íve az, hogy a gazdasági-földrajzi megközelítésekben megszokott gazdasági és infrastrukturális adatokon túl rávilágítson a kibertér mint komplex térfogalomban való gondolkodás lehetőségeire, a fejlődés hagyományos és jelenkori különbségeire. Ezért hangsúlyosabbak fejezeteiben a társadalom és a gazdaság (területfejlesztés) összefüggései, így a digitális tudás és a tanulás kapcsolata, a használat, a személyes habitusok és a minta-közvetítő társadalmi és területi csoportok bemutatása.

Ennek tükrében taglaljuk azt, hogy miképpen írhatók le a hazánk legnagyobb összefüggő földrajzi és ökológiai tájára jellemző információs társadalom elméleti modellje, modernizációs forгатókönyvei.

Ebben a megközelítésben a statikus, főként a gazdasági-műszaki infrastruktúramutatók közlése mellett arra törekszünk, hogy korábbi esettanulmányaink segítségével bemutassuk az alföldi társadalom innovatív és kevésbé innovatív csoportjainak digitális kultúrával kapcsolatos attitűdjeit, információs társadalomról alkotott képét és a lehetséges területi különbségeket.

Az említett csoportok jellemzése azokon a kérdőíves, célcsoport (közigazgatás, területfejlesztés, politikai szféra, gazdasági oldal és a civilek) felméréseinken alapul, amelyet a területfejlesztési háttérvizsgálataink során a Dél-Alföldön és az Észak-Alföldön végeztünk az elmúlt években. Mindezek mellett reprezentatív társadalomvizsgálataink (így például a World Internet Projekt 2001-es hazai adatfelvétele és különböző regionális adatfelvételek) során is elkülönítünk olyan társadalmi-települési típusokat, csoportokat amelyek aktívabb és passzívabb használattal jellemezhetőek.

Felméréseink, különösen a társadalompolitikai hatékonyság vizsgálataink (földprogramos kutatások, munkanélküliség-vizsgálatok), települési, kistérségi empiriáink (települési konfliktusvizsgálatok) és a különböző félig strukturált szociológiai interjúink segítségével képet kapunk a leszakadó csoportok használattal kapcsolatos elképzeléseiről. Ezzel a tartalomelemzéssel, az alföldi társadalom mélyrétegeiben meglévő komplex „egyenlőtlenségképek” is új megvilágításba kerülnek.

Külön elemzési blokkot jelent az értekezésben az alföldi kistelepülések digitális esélyegyenlőségét taglaló, strukturált interjúk felvételével zajlott teleház-kutatás, valamint az alföldi út sajátosságaiban meghatározó roma társadalom integrációs lehetőségeit feltérképező, kisebbségi önkormányzatok megkérdezésével elkészített felmérés is.

A dolgozatban szólunk az információs társadalom meggyökeresítése érdekében tett közpolitikai programokról is; így a két régió információs társadalom stratégiájáról, a Vásárhelyi Terv Továbbfejlesztése keretében végzett kistérségi és a Tisza völgyét érintő programokról, valamint néhány megyei terület - és társadalomfejlesztési dokumentum elemzését is elvégezzük.

5. A dolgozat eredményei

5.1. Szakirodalmi összefoglalás

Az információs társadalom terjedéséhez és az info-kommunikációs eszközök használathoz kapcsolódó kibertér fogalmát nem tudjuk tömören, lényegre törően megfogalmazni. Magára a fogalomra csupán példákkal utalunk, s leírásokkal ábrázoljuk, de nem definiáljuk. Ennek a következő a magyarázata: azt szeretnénk mondani, hogy bár maga a kibertér fogalma bizonyos célokra tökéletes, de ugyanakkor meg kell őriznünk annak azt, hogy az így nevezett fogalom több más hasonlóval kapcsolódik, melyek különállóságát nem lehetséges feláldozni, s így ezeket a határokat nem tüntethetjük el. A már létező fogalmak között a transzdiszciplináris megközelítések olyan típusáról van szó, melyek az innovációra adott társadalmi igényt fedik le. Mégis jó okunk van arra, hogy új fogalmat vezessünk be, hiszen a kibertér definíciója a fizikai tér és a társadalmi feltételrendszer struktúrájában található és úgy működik, mint egyfajta informális társadalmi erőforrás, amely a lokális igényeket katalizálja. Ezért vállaltuk fel a dolgozatban a posztmodern megközelítés alkalmazását.

A doktori dolgozat alapkérdése az volt, hogy mely társadalmi csoportokban és földrajzi térben alakul ki a kibertér-formálás társadalmi igénye, illetve az információs társadalomhoz kapcsolódó tudástökek milyen közösségek közvetítésével kerülnek be a köztudatba és ezekbe az adott települési, kistérségi közösség miként tud bekapcsolódni.

Azokat a tényezőket kerestük az Alföldön, amelyek a kibertérré válás tükrében mutatják be a modernizációs-innovációs hatásokat, a régi magatartásformákkal való szakítást, s az új cselekvések hatásrendszerét. Vélekedésünk szerint munkánk azt a korszakot szintetizálja, ami sokan (pl. Timár J. 2005.) úgy fogalmazzák meg, hogy a kádári szocializmusból a globális kapitalizmusba való átmenet vagy a piacgazdaságra és a demokratikus államberendezkedésre való áttérés másfél évtizede. Az átmenet kora az innovációkhoz hasonlóan dinamikus kategóriát jelöl. Ebben a globális minták diffúziójával jól jellemezhető másfél évtizedet úgy is meghatározhatjuk, hogy a változás ténye (kényszere) milyen stratégiát (félelmet, stagnálását, reményt, bekapcsolódást, részvételt) váltott ki az alföldi társadalom lokális csoportjaiból. Disszertációnkat más oldalról ezért egy info-kommunikációs technológia fejlődésén alapuló társadalmi innováció-kutatásnak is nevezhetnénk. Mint általában az ilyen típusú kutatások, a szociológiai kérdésselvetést összeköti a területi problémakörrel; s egyfajta multidiszciplináris megközelítést hoz létre (Rechnitzer J. 1993, Szoboszlai Zs.1993).

Az innovációkhoz való kapcsolódás lehetőségei átvezetnek bennünket a digitális bevonódás (egyenlőtlenségek) kérdésköréhez.

Az OECD 2001-es definíciója szerint a digitális szakadék fő jellemzője az a hozzáférés, ami az egyének a háztartások, a gazdasági és földrajzi területek között létezik, s amelyet különböző társadalmi gazdasági változók határoznak meg.

A digitális szakadék hasonlata nem más, mint a társadalmi harmóniára, igazságosságra (konfliktusmentességre) való törekvés: növelni kell a társadalmi-területi bevonódást (e-inclusion) az info-kommunikációs eszközök használatába. Különösen az EU területén hangsúlyozzák az e-bevonódást politikai célként. Az e-inaktivitás ugyanis szűkíti a piacot és veszélyeztetheti a közéleti participációt.

A digitális szakadék fogalmát számos tanulmány összetett módon, az info-kommunikációs produktumok, az outputok (pl. számítógép, internetes hálózatok, mobil kommunikáció stb.) és az inputok (tudások, felhasználók stb.) függvényében tárgyalja. Véleményünk szerint hét kategóriában (faj, nem, életkor, képzettség, jövedelem, lakóhely, fogyatékoság) le lehetők fel szignifikáns különbségek az info-kommunikációs eszközök használatában.

Mások szerint (pl. Pippa Norris) a digitális szakadék három területet ölel fel: az információs korban globális, szociális és demokratikus egyenlőtlenségi helyzeteket találhatunk. Fontos megállapítása még az, hogy az info-kommunikációs eszközök használatában mindig lesznek különbségek a résztársadalmi csoportok között. Ezért beszélnek jelenleg inkább Mercedes divide-ról: mindenki szeretne Mercedest, csak sokan nem engedhetik meg maguknak - ellenben autót bárki vehet, elérhető áron kapható. Vagyis, hogy az internetezés terén sem lesz egyenlőség a társadalomban és végeredményben az egyenlőtlenségek újratermelődnek (Pintér R. 2002).

Láttuk tehát azt, hogy a hozzáférés és a használat közötti különbségtétel kétségtelenül fontos hozadéka a digitális megosztottságról szóló diskurzusnak. A „hozzáférésről” szóló korábbi tanulmányok a szociológiai „alap” változók (pl. életkor, nem, etnikai hovatartozás, társadalmi osztályok, települési környezet stb.) elemzésére fektették a hangsúlyt, míg a „használat” terén mutatkozó különbségeket általában szubjektív és egyéni tulajdonságokkal magyarázták.

Más szóval, míg a digitális megosztottság hozzáférés szempontjából való taglalása főleg a makro, strukturális és társadalmi szintre összpontosított, a használat szemszögéből való elemzés inkább a mikro-tér jellegzetességeire vonatkozó, habitusokban, cselekvésekben operacionalizálható tényezőket helyezte középpontba.

A „digitális szakadék” fogalmát mások (Zapf és bizonyos szempontból Fukuyama is) inkább „kulturális szakadéknak/résnek” is tartják. A technológiai változások generálta innováció ugyanis leggyorsabban a gazdasági alrendszeret interiorizálhatja. S mivel a társadalmi intézmények lassabban változnak, a modern információs korszak technológiai újításainak adaptációja főként kulturális vonatkozású.

Az információs társadalom, s ezzel együtt az általa teremtett új egyenlőtlenségi formák „jelen” szemléletűek. Komoly ellentét van az eltérő helyzetű társadalmi csoportok között: a leszakadók inkább a jelenre koncentrálnak, a középrétegek körében a jövőben bekövetkező szükséglet-kielégítés fontos érték.

Kutatási témánk ezért inkább a digitális egyenlőtlenség témáját igyekszik körbejárni. A virtuális (kiber)térben ugyanis egy dolog számít: rá tudsz-e kapcsolódni a hálóra vagy sem. Hiába terjed gyorsan az információ, hiába érhetőek el a világ minden pontján egyszerre az információk, ha azok kézzelfogható hatása, a megszerzhető tudások hasznosítása ugyanazokba az akadályokba ütközik, mint korábban.

Úgy gondoljuk, hogy az információs társadalom hasonlata valójában egy olyan innováció-család, amely az információs technológiákhoz és az ahhoz kapcsolódó tudás terjedéséhez kötődik. Fontos, hogy a terjedés térben, társadalmi csoportok és alkalmazási területek között értendő, de mindenképpen időben zajló folyamatot jelent. Mivel fogyasztási és tanulási folyamatokról van szó, a kapcsolódó politikák egyik legfontosabb kérdése az, hogy vajon melyik hálózat-típuson: a munkahelyen, az iskolában, a közösségi számítástechnikai infrastruktúrákban (pl. a teleház hálózatban), a családban, vagy a baráti, informális hálózatokon keresztül terjed gyorsabban, hatékonyabban az informatikai tudás.

Az eredmények közé Manuel Castells gondolata lépünk át, aki egy 1998-as előadásában az emberi fejlődés sarokpontjának nevezte az információs társadalom eszközeihez való viszonyt, illetve a kulturális fejlettséget. Szerinte az információs és kommunikációs eszközök szerepe a modernizációban kettős: egyrészt lehetővé teszi az országok számára, hogy a gazdasági fejlődésben fokokat ugorjanak át azáltal, hogy modernizálják termelési rendszerüket, másrészt azon gazdaságok, amelyek képtelenek alkalmazkodni az új technológiai rendszerhez halmozottan jelentkezik a lemaradás. Az információs korszakba való belépés azon múlik, hogy miként növelhető a társadalom iskolai végzettsége és milyen az információ befogadó és felhasználó-képessége (Castells M. 1998.)

5.2. A kutatások eredményeinek összegzése

5.2.1. Térbeli és területfejlesztési összefüggések

A történeti tömegkommunikációs vizsgálatunk eredményei alapján megkülönböztethetők az Észak-Alföldön az információ szempontjából érzékeny, illetve kevésbé érzékeny térségek. Az előbbibe sorolhatók a Jászberény, Karcag, Szolnok, Debrecen, Hajdúböszörmény, Nyíregyháza és Mátészalka (klasszikus mezővárosi) központtal rendelkező földrajzi egységek. Fontos települések közötti kontextusra utal az, hogy azok az aktív kistérségek, ahol a központok megyeszékhely szerepet is betöltenek, kevesebb egyéb település képes kiadványokkal megjeleníteni, mint a nem megyeszékhelyű központú térségekben. Az aktív kistérségekben zömmel közép – és felsőoktatási centrumok is találhatóak. Mindez az információ átadásának, befogadásának sokszínűségét eredményezi. Szembetűnő, hogy szinte kizárólag csak ezekben a térségekben jelentkeznek civil szervezetek kiadványokkal.

Az előző területekkel szemben lényeges különbség az, hogy a tiszafüredi, kunszentmártoni, hajdúszoboszlói, püspökladányi és fehérgyarmati központú, a tömegkommunikáció szempontjából inaktívnak minősíthető kistérségekben megjelent kiadványok zöme időszaki jellegű, s a helyi hatalom egyoldalú tájékoztatási eszközeként funkcionált.

A települési internetes honlapokon követhető kistérségi innovativitás társadalmi beágyazottságát figyelve azt látjuk, hogy az Alföldön csak két olyan, kis települési létszámú kistérség található, ahol minden önkormányzat kiépített magának egy internetes megjelenést.

A legkevesebb települési önkormányzati portál a határmenti kistérségekben (Csengeri, Fehérgyarmati), illetve a belső periféria vonalában (Közép-Tiszavidék, Szolnok, Tiszazug) található. Fontos megjegyeznünk, hogy a megyeszékhelyi innovációs potenciál az információs társadalom ezen szegmensében differenciáltan érvényesül, mert két olyan megyeszékhelyi központú kistérség (Békéscsaba, Debrecen) is létezik, ahol csak a centrumnak van önkormányzati hálózati megjelenése. Ez a központokban érvényesülő nyilvánosság-bővítő hatás már a korábbi sajtóelemzésünk során is jelen volt.

A társadalomtörténeti folytonosságot (s talán a megszakított társadalmi kommunikáció, a nyilvánosság szélesítésének fontosságát) jól mutatja az, hogy a sajtóalapítás terén aktív kistérségek többsége (főként az erős kötődéstudattal és mezővárosi hagyományokkal rendelkezők: karcagi, jászvári, hajdúböszörményi, mátészalkai stb. kistérségek) a hálózati megjelenés területén is aktívnak, centrum pozíciót betöltő területeknek minősíthetők. Elmondható az is, hogy az a kistérség, amely a múltban sem rendelkezett szerves kommunikációs aktivitással, az info-kommunikációs eszközök használatában (mintaadásban) sem jeleskedik. Érdekes, hogy a korabeli nyilvánosság bővítésének lehetőségeiből inkább kimaradó püspökladányi kistérség önkormányzatai a webes technológia alkalmazásával igyekeznek bővíteni a társadalmi nyilvánosság keresztmetszetét, kétharmaduk ugyanis rendelkezik önkormányzati honlappal.

Ha a reprezentatív lakossági felmérésből alkotott területi értékeket összehasonlítjuk egy ún. prominencia felmérés (Szarvák T. 2001) adataival is, akkor azt látjuk, hogy az ország hét régiója közül az információs társadalom fejlődése szempontjából a legelőnyösebb helyzetben lévőnek a válaszadók (a területfejlesztési partnerkapcsolatok szereplői) a közép-magyarországit és a nyugat-dunántúlit gondolták.

Bár a közép-magyarországi minta – ellentétben a nyugat-dunántúli válaszadókkal - a régió vezető helyét nem találja egyöntetűnek az információs társadalom kiépülése szempontjából, mert - vélhetően Pest megye eltérő társadalmi-gazdasági fejlődéséből következően - a lehetséges „helyezési” értékek (1-7) szórása a maximumot mutatja.

Átlagos fejlettségű régiók közé a dél-dunántúli és a dél-alföldi területek sorolhatók. Az átlagosnál rosszabb helyzetben volt az Észak-alföldi és az Észak-magyarországi Régió. A hátrányos helyzettel a válaszadók többsége ezeken a területeken tisztában volt, mert az értékek inkább az alacsonyabb intervallumban szóródtak.

Összességében az info-kommunikációs hozzáférési index és a szubjektív regionális attitűdök hasonló képet, egy - a főváros erős hatása melletti - nyugat-kelet irányú digitális egyenlőtlenségi lejtőt rajzolnak ki.

1. táblázat Digitális szakadék mérőszámok összehasonlítása régióként 2001.

Régió	Háztartások számítógép ellátottsága (%) ²	Info-kommunikációs hozzáférési index 100 fokozatú skálán ³	Szubjektív információs társadalom fejlettségi attitűd értékei (1-7, átlagok) ⁴
Közép-Magyarország	30	51	2,69
Nyugat-Dunántúl	24	50	2,72
Közép-Dunántúl	20	45	3,33
Dél-Dunántúl	20	44	3,96
Észak-Magyarország	17	41	4,72
Dél-Alföld	14	38	4,18
Észak-Alföld	16	36	5,50

Érdeemes megemlítenünk, hogy a dél-alföldi és az észak-alföldi válaszadók a már idézett prominencia kutatásban más regionális válaszadókhöz képest sokkal jobban bíztak abban, hogy az információs társadalom fejlesztésének lehet szerepe a területi fejlődés felgyorsításában és válaszaikból is az tükröződött, hogy az információs társadalom fejlesztése hozzájárul a területi különbségek csökkentéséhez. Vélhetően a keleti területek információs társadalommal kapcsolatos „optimizmusa” a hagyományos kitorési utak, a modernizációs lehetőségek válságával van összefüggésben. Értékelésünk szerint mindez az átmenet évtizedében jellemző általános értékvesztett („anómiás”) állapotokkal és azzal a társadalmi ténnyel lehet összefüggésben, ami a közbeszédben úgy jelenik meg, hogy – az Európai Unió perifériáján – hazánknak (Írországhoz hasonlóan) kiugrási lehetőséget teremthet az információs korszak.

Mindez már kapcsolódik a területfejlesztés folyamatának újraértékeléséhez. A területfejlesztés, amely átfogja az adott régió, térség társadalmi, gazdasági és kulturális tevékenységének egészét (Süli-Zakar I. 2004.), prioritásaiban egyre nagyobb súllyal szerepelnek a képzési és oktatási, a kutatás-fejlesztési, az egészségügyi és szociális ellátó, illetve a közigazgatási szolgáltató rendszerek, valamint a civil szervezetek - azaz a társadalmi szolgáltató hálózatok – elképzelései. A szakmát képviselő válaszadók (Szarvák T. 2001) az információs társadalom fejlesztésében a kiemelt szerepet az oktatás- és kutatásfejlesztési programoknak, komplex humán-erőforrásfejlesztési elképzeléseknek, az e-gazdaság (e-kereskedelem, e-ügyvitel) fejlesztésének, illetve a kis- és középvállalkozások támogatásának tulajdonítanak. Az autópályaépítési, az agrárfejlesztési programirányokat és a lakásépítési projekteket a megkérdezettjeink kevésbé tekintik olyan elképzeléseknek, amelyek leginkább hatnak az információs társadalom terjesztésére.

² Forrás: Dessewffy T. – Fábíán Z. 2003.

³ Forrás: Fábíán Z. 2002.

⁴ Forrás: Szarvák T. 2001

5.2.2. A társadalmi hatások

Az IKT-eszközök – illetve azok elérése – nem oldják meg az esélyegyenlőtlenség, a szegénység, a diszkrimináció problémáit, de elősegítik a kirekesztés csökkentését, valamint segítségükkel az eddigieknél sokkal szélesebb alapú társadalmi részvétel valósulhat meg.

Az info-kommunikációs eszközök további előretörésének következtében bekövetkezett-bekövetkezik a magán-, a köz - és a gazdasági élet majdnem minden területéhez való hálózati hozzáférés. Ebből adódik az a gondolat, hogy az info-kommunikációs eszközökkel való bánásmód elengedhetetlenül fontos feltétele (lesz) a társadalmi bevonódásnak.

Ezen dimenzióban disszertációnkban a társadalmi és a település-hierarchiában kedvezőtlen pozícióban elhelyezkedő csoportokról azt a hipotézist állítottuk fel, hogy többségük alacsony iskolázottságú, a társadalom többi rétegéhez képest hátrányosabb helyzetből indul, mivel származási, családi, települési-társadalmi hátterük kedvezőtlen indulási feltételeket biztosít számukra.

Azt feltételeztük, hogy az ebbe a társadalmi csoportba tartozók alacsony iskolai végzettségük következtében munkába álláskor általában olyan foglalkozási ágakba kerülnek (segéd- és betanított munka), amelyeket a társadalom kevésbé preferál. A szakképzetlenség következtében e réteg első munkahelyválasztása, foglalkoztatási státusza kényszer. Ebből adódik az, hogy többségük célja a megszerzett társadalmi pozíció megtartása, így a továbblépés, a mobilizáció lehetősége másodlagos. Számukra egy a lényeg: biztosított legyen a megélhetésük. Ez az a folyamat, amelyet összefoglaló néven szegénységi vagy egyenlőtlenségi csapdának nevezünk (Hankiss E. 1983). Dolgozatunkban azokat az automatizmusokat kerestük, amelyek az adott társadalmi csoport számára cél elérését segíti, vagy éppen lehetetlenné teszi.

A vizsgált automatizmusok közül az iskolai végzettség, a családnagyság, a foglalkoztatási mobilitás, a jövedelmi viszonyok, a társadalmi szerepek, a háztartási modellek, az álláskeresési stratégiák és a tudás befogadásának lehetőségei emelhetők ki. Ezek azok a kategóriák, amelyekben a leszakadó társadalmi csoportok a szocializáció, az egyéni életút során bizonyos hátrányokat szenvedtek, leszakadtak a társadalmi-gazdasági fő áramtól. A tartós kirekesztődés veszélye az lehet, hogy gondolkodásuk, értékviláguk hozzáidomul a társadalom peremén szokásos életmódhoz (Csanády A. 1994).

Különböző kutatásokból (pl. Szoboszlai Zs. 2003; Kemény I. – Janky B. 2003.) tudjuk, hogy a változás kulcskategóriái (ismeretek, teljesítmény, munka) a leszakadó társadalmi csoportok körében még csak most vannak (újra)születőben. Tapasztaltuk, hogy válaszadóink többségében még nincsenek meghatározóan jelen azok az értékek, normák, amelyek hosszabttávra is lehetővé tennék a bekapcsolódást a XX. század végén tapasztalható gazdasági-társadalmi modernizációs folyamatokba (Varga Cs. 2005). Ahhoz, hogy a személyiség belsővé tegye mindezt, jó egyéni eszközként szolgál a képzés-átképzés (az élethosszig tartó tanulás), a foglalkoztatási programok komplexitásának növelése és az információs társadalom által nyújtott lehetőségek kiaknázása is.

De ilyen pozitív automatizmusként értékelhetjük a kistélepüléseken a közösségi hozzáférési pontok létrehozását és a szociális földprogram által teremtett agrár innovációt. Mindkettő olyan mentori segítség a kistélepülések lokális társadalmá számára, amellyel támogatható az a személyiségbeli fejlődés, ami a társadalmi-területi periféria létből való kilépést katalizálhatja.

Fontos utalnunk arra a lokális társadalmon belül zajló térbeli, személyközi kapcsolatokra, amelyek meghatározzák a döntéseket. Ennek tükrében utalnunk vissza arra, hogy az életen át tartó tanulás, az információs társadalom programja által megszemélyesített értékek fontosságának terjesztése során támogatni érdemes a valóban véleményformáló (mintaadó) személyiségeket.

A hipotézisünket alátámasztja az is, hogy a romák leginkább a család és a rokonság felelősségét hangsúlyozzák az életen át tartó tanulás eszményének terjedésében; s csak ezt követően kerülnek szóba a „hivatalos” intézmények (pl. munkaügyi központ, cigány kisebbségi önkormányzat, civil szervezetek, vagy az állam).

Összességében tehát a különböző kulturális töke-emelő programok mérhető eredményei mellett megfelelő eredmény lehet az is, ha megkönnyíti a résztvevők alkalmazkodását a társadalmi környezethez. Ebből az adaptációs fokból idővel „kinőhet” az innováció, és megindulhat az egyén konzisztens mobilitása, ami a leszakadók stabilabb integrációjához vezethet. Különösen fontosak a társadalmi bekapcsolódást növelő, esélyteremtő programok az információs társadalomban, ahol az innováció olyan gyors, hogy szinte mindig átugrunk egy technikai lépcsőt (így a szerves fejlődés lehetőségét).

A fogyasztói magatartáson túl az info-kommunikációs eszközök terén való jártasság – már jelenleg is egyre inkább - feltétele az aktív foglalkoztatási státusznak. Az ilyen típusú tudásból következhet az, hogy a foglalkoztatottsági arányban megjelennek az info-kommunikációs technológia szélesebb használatából adódó pozitív hatások.

Ezen kívül az e-kormányzattól és más info-kommunikációs technológia által támogatott állami szolgáltatóktól, főként az egészségügy és az oktatás területén, a várt takarékosági potenciál csak akkor jelentkezik, ha a lakosság többségének van hozzáférése és tudja is használni az info-kommunikációs eszközöket. Harmadrészt egyre több magángazdasági szolgáltatást kínálnak online a mindennapi élethez (is) kapcsolódóan. Összességében az is elmondható, hogy a mindennapi élet költségei azok számára nőnek, akik semmilyen hozzáféréssel vagy jártassággal nem rendelkeznek az info-kommunikációs technológiák terén (Hüsing, T. 2003).

Úgy véljük, hogy a fenti folyamatokban való részesültség és produktivitás kialakíthatja az egyénben a racionális magatartást, cselekvéstípust, amely számos klasszikus (Max Weber, Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu és mások) szerint feltétele a különböző mobilitási pályákon való elindulásnak, a folytatódó modernizációnak (Zapf, W. 2002), amelynek egyik mai kihívása az információs társadalom típusú fejlődés.

6. Lehetséges „kibertér”-forgatókönyvek az Alföldön, a kutatás felhasználási területei

Mivel disszertációnk arra keresett választ, hogy az „Alföld-szindróma” mennyiben határozza meg a kibertér fejlesztések irányait, melyek az információs társadalom alapú fejlődés főbb jellegzetességei, mit jelent a lokalitás számára az információs társadalom kifejezés, s milyen info-kommunikációs attitűdök jellemzőek körükben, néhány fejlődési-fejlesztési forgatókönyvet is meghatároztunk.

1. A lemaradás forgatókönyve

Ez a scenárió újabb társadalmi-gazdasági egyenlőtlen helyzeteket teremt. A hagyományos (a nemzeti és alrendszer (ágazat) szempontú) fejlődési úton továbbra sem lesz meghatározó magatartás a területi-és ágazati szereplők közötti kooperáció és a rendszerszemlélet. A hálózatokon és partneri kapcsolatokon nyugvó területi-társadalmi modernizáció elmaradása esetén gyakorlatilag a mai, a mozaikos tér-és társadalmi szerkezetnek megfelelő, alkalmi döntésekből és fejlesztésekből álló intézkedéssorozat megvalósulását feltételezzük, amely nem nyújtja az információs társadalom jelentette komplex (nem elszigetelt) rendszerelőnyöket. Mindez azt jelenti, hogy az Alföld nagy térsége összességben nem tud csatlakozni az információs társadalom fejlesztésének fő áramához, így a fejlődés üteme

továbbra is követő marad, s a jelenlegi elméleti és gyakorlati eredményeket visszatükrözve, nem áll meg az Alföld egészének leszakadása.

2. A „nyugatias modernizáció keleties elemekkel” forgatókönyve

Szűcs Jenő klasszikus elmélete alapján elnevezett szcenárió lényege az, hogy az információs társadalom alapú komplex fejlődési irány követendő lesz, de a megvalósításban kiegyensúlyozatlanság lesz tapasztalható. Az okok az eltérő fejlettségű alrendszerek, térségek (települések) fogadókészségében, a partnerség hiányában keresendők. Ezáltal a fejlődés több ponton elakadhat, lelassulhat, aránytalanná válhat, a kívánt prioritások felé haladás helyett a társadalmi-gazdasági polarizáció növekedése valószínű.

Ez a részleges forgatókönyv az ellentétpárok fokozott megjelenésére, a társadalmi-gazdasági környezet fontosságára hívja fel a figyelmet. Összességben térségi-települési szinten nem telepednek meg nagyobb számban olyan képzett, kreatív társadalmi csoportok, akinek kulcsszerepük lehetne a kívülről jövő innovációs kezdeményezések befogadásában, társadalmasításában, illetve a helyi igények, kezdeményezések összefogásában.

3. A kreatív osztály forgatókönyve

Dolgozatunkban foglalkoztunk az innovációs milliővel, s láttuk, vannak olyan alföldi erősségek, amelyek tudatos, hálózati fejlesztésével ilyen irányú, pozitív forgatókönyv (mint hosszú távú cél) is megvalósulhat. A kreatív osztály (Florida R. 2002) általános megjelenéséhez azonban szükséges az, hogy az innováció fogalmát a voluntarista jelzőkön túl minőségi (az életvilág elemeiben is megjelenő) dimenziókban is értékeljük, valamint lényeges az, hogy az értelmiségi foglalkozásokban az anonim terekben való cselekvésekbe utat találjon a média és a médianyilvánosság.

A digitális kultúra szempontjából a kreatív forgatókönyv megvalósulása azt is eredményezheti, hogy az alföldi társadalom körében is egyre inkább meggyökeresedik az a tudatosság, hogy az internet, és általában az info-kommunikációs eszközökhöz kapcsolódó (kommunikációs, együttműködési, információsszerzési stb.) tudás olyan ismeretet takar, ami a társadalmi felzárkózás záloga lehet.

A kutatás felhasználási területei, kiterjesztése

A dolgozatban megfogalmazott információs társadalom nézetek alapján kiemeljük azt, hogy a kibertér-fejlesztés hatékonysága leginkább a mikro-mezo-makro szint társadalmi és térbeli közösségének adottságaitól függ. Így nincs és nem is lehet egységes elméletet alkotni arra, hogy milyen jellemzői vannak az adott földrajzi régióban az információs kornak.

Ez a tézis az információs kor társadalom és térkutatásaiban véleményünk szerint új irányokat indukál. Úgy gondoljuk ugyanis, hogy nemcsak a közvetlenül jól mérhető hatásokkal kell foglalkoznunk, hanem kutatnunk kell azokat az elemeket is, amelyek ugyan közvetlenül nem láthatóak, de a társadalom és a tér lehetőségeit, jövőképét meghatározzák. Ez a kutatási cél multidiszciplináris megközelítéssel érhető el leginkább.

Fontosnak tartjuk az alföldi regionális modell vizsgálatát más alrendszerekre (politika, gazdaság, kultúra, közigazgatás stb.), illetve más hazai és határon túli földrajzi területekre is kiterjeszteni. Disszertációnk tanulságait, következtetéseit a térség fejlesztéspolitikái mellett a határon túli területek felzárkóztatásában is alkalmazni lehetne.

Véleményünk szerint PhD dolgozatunk témája alapkutatói szempontból is megközelíthető. A kockázatvállaló képesség területi és társadalmi azonosságainak és különbségeinek a vizsgálata lehet a munka továbbfejlesztésének meghatározó iránya.

Mindezek mellett célszerűnek tartjuk azt is, hogy az alföldi kibertér komplex vizsgálatát kistérségi (vagy klasszikus mezővárosi) szinten is folytassuk.

The Regional and Social Connections of Digital Inequality in the Great Hungarian Plain
PhD thesis
Summary in English

1. The Objectives and Structure of the Thesis⁵

During a complex (sociological, historical, geographical) analysis of information society type development within the enormous topic of information society, the dissertation focuses on the new forms of inequality, the social and spatial emergence of digital disparity and the characteristic features of the present megatrend of modernization in the Great Hungarian Plain. Castells, in one of his lectures in 1998, called the relationship with the instruments of information society and cultural maturity the cornerstone of human evolution. In his view, information and communication devices have a double role in modernization: on the one hand, they allow countries to skip certain grades of economic development by modernizing their production system, while on the other hand, the economies that are incapable of adapting themselves to the new technological system produce multiple symptoms of backwardness. Entrance into the information age depends on how the schooling level of a society can be raised and what the capacity of information reception and application is like (Castells M. 1998).

Everyone experiences that the instruments of information society and the phenomena accompanying their diffusion do not indicate the rate of social development. Due to the constant “experience of backwardness and belatedness”, the vast majority of society has a biased attitude to the opportunities offered by the internet (and the world of networks), so they are unable to prepare for one of the consequences of the information world, namely the transformation of traditional social structures and institution systems.

That is why it is a significant question how we can move from the social periphery situation considering the existing heritage of the Great Hungarian Plain. This ontological position traditionally determines the discourse of the research of the Great Hungarian Plain. To see this it is sufficient to have a look at the title of the volume of the first conference on the Plain held in the decade of the changes in the political system: *The Question Marks of the Plain Way*. At that time already, employment, unemployed existence, gypsy society, farms, internal migration and changes of norms and values represented the focal points of research. At the first conference on the Plain in this millennium, classical topics of social science were re-discussed considering the points of view of equal opportunities and creating new opportunities. It is this generally valid public policy principle in the EU that can create a rational behaviour of individuals and communities, which could determine the success of the diffusion of information society. Success in our interpretation is the process when the technical side of information technology becomes a factor of social and regional competitiveness, when the new technical devices, IT systems generate a brand new structure for the division of labour as well as a new lifestyle and space forms (Mészáros R. 2003); they alter the mechanisms of social and economic decision-making and the feedback of decisions (Varga Cs. 2005).

Besides presenting the possible virtual space categories and forms constructed by the concepts, facts and technology that form the abstract models of information society, the objective was to accentuate the elements which can be traced back to various causes and lie in the different uses of technology. Observing technology from the users' point of view, the research was focused on the individual skills and tasks, contents and possibilities, which are indispensable for the successful decoding and interiorization of digital culture.

⁵ The detailed literary reference can be found in the capital References of the Thesis.

Accepting the view of numerous researchers (e.g. Castells M. 2005, Mészáros R. 2005, Varga Cs. 2001), the types and forms of the space concept (Mészáros R. 2001, 2002) born through the use of info-communication technology can be considered as those totally originated in society (Mészáros R. 2001, 2005).

As a result, the dissertation will be added to the general and local discourse born in regard to the digital gap – to use a fashionable phrase – with a slight difference: where possible it confronts development possibilities with the points of view and interpretations of regional-social players, which, in more or less detail in certain capitals, depict the most neuralgic elements, the inconsistent points of information society type development, while also showing the possible ways of shifting.

2. Hypotheses of the Dissertation

The following hypotheses needed verification or refutation:

- The triad of space, time and (the knowledge and skills of) the users of technology represent the conceptual framework for the geography of information society. Most of the causes of digital inequality can be traced in the accumulated regional and social disadvantages and socialization patterns. This typification reflects the discourses of various related disciplines (mostly those examining information society and temporal geography as well as the formation of social-technical networks; various sub-branches of sociology, psychology and sociography). The established constructional frame can be adequate to approach the subject in a multidisciplinary manner in the space of the Great Hungarian Plain.
- Based on the diffusion of the technical-technological background of information (and knowledge) society, it can be presumed that access to information will result in further social-regional differentiation. The technical-technological bases, however, may broaden due to development. These days, however, the building and actuation of (broadband) networks can be described along an economic rationale, therefore it has a segregating effect. In the case of accelerating diffusion though, the technical-technological background does not have an excluding effect because the receptive and adaptive capacity of the given society will become more important with regard to setting up networks.
- As a result, it is believed that the technical-technological background infiltrating every level of the social-regional „life-world” (employment, training, housing, care, services, cultural consumption, communities etc.) is a necessary and sufficient condition to the “propagation” of information society, but it is also necessary to examine the adaptive (receptive) and innovative (user and developer) behaviour forms of various groups and strata of society. So in the information society development programme of a given geographical space, both factors need to be emphasized. Currently, in the documents aimed to promote the development of information society, the emphasis is put on the (undoubtedly determinative) role of innovation. This, however, many times does not meet the demands and means of the local level. Therefore in the interest of advancing equal opportunities and regional levelling it is required to activate human resources locally.
- Since the various areas (with a social subsystem view, or of a geographical approach) reacted differently and formed answers that were more characteristic of the local social and regional relations, local outputs can be distinguished, which totally or partly reflect the processes characteristic of the introduction of global information society, yet some of them do not reflect these at all.
- When mapping the factors that support or hinder the effects of information society in the Great Hungarian Plain, modernizational (innovative), adaptive and backward

regional and social islands (regional centres, meso-, sub- and micro-centres) can be discovered. With Manuel Castells's concept in mind, the primary question is what could be considered as innovative milieu in the Great Hungarian Plain, and it is also important how this entity is reproduced in this geographical space.

- The network model that can be described on the basis of the spreading of the knowledge/application (as innovation) linked to the diffusion of information instruments is in connection with the fact that the access to and the possession of information in a wider sense induce core-periphery islands in the 21st century. The question is what sort of centre-periphery type change will be induced by the factors supporting or hindering the spreading of information society in such a region – which can sporadically produce knowledge and innovation centres -, or whether, in part, similarly to global trends – in the case of adequate and conscious development – they will reduce or eradicate big differences thus establishing the possibility of a more organic regional development.
- The dissertation surveying the chances of the spreading of information society also deals with the question of what sort of connection can be revealed between the mass communication of settlements prominent in modernization (e.g. market-towns) and that of the region itself. It is presumed that the socialization forms of knowledge, news and information regarding a local community well reflect the social demand for mass communication in a (small) region. It is thought that this action linked to the local social public is stronger in areas where social communication has deeper roots historically.
- Within information society type developments, the complex and organic approach gets more and more emphasis. Among the intervention areas, the segments of society become more determinative because modernization (or any development process) should provide society with the possibility of “building up organically”. It is specifically true with regard to the spreading of information technology. One can agree with Róbert Pintér's statement saying ‘if progress brings exclusion for the majority of a society, it can retort, and yet progress in the long run leads to a standstill’ (Pintér R. 2004, p. 145).

3. Qualitative and Quantitative Research Methods

During the applied settlement surveys, when researchers aim to get to know the life of a settlement or region, they need to mix the approaches of anthropology, sociology, social geography and economy (Letenyi 2005, p.258). This dissertation applies types of explorative research (e.g. survey of settlements with a so-called telehouse, which is a community Internet access point) and approaches built on model construction (the adaptation of the Coleman model for information society can be considered one like that as well as the typification of the impacts of „lifelong learning” on gypsy social groups). One of the methodological novelties of the dissertation is the analysis of relation-nets according to which if the links on settlement homepages which point at geographical places are taken as starting points, then one can survey the space relation aspects of cyber space in the Great Hungarian Plain.

As a methodological element it is necessary to emphasize that the dissertation deals not only with the evident (but simplifying technological background lying at the core of the functioning of information society but also with the imperceptible social settlement background, whose measurement is more difficult, yet which gradually transforms the life of communities and individuals (while serving as a base for the trend of organic development).

Besides those mentioned above, the dissertation applies several methods used in social research that complement each other.

- As regards the topic of information society and digital inequality, of course, the dissertation builds upon the major conclusions of Hungarian and international (mainly English and German) special literature and in certain cases, upon their critique.
- The sources of statistical data collection for the dissertation are the T-Star database of the Central Statistical Office and the database of the Ministry of Informatics and Communications. For the systemization and processing of the data, Datastar 2.1 and SPSS for Windows 14.0 softwares were used.
- The processed data were illustrated in maps with the help of Mapinfo Professional 6.5 software.
- In order to further reveal the geographical situation of the features of information society in the Great Hungarian Plain and in order to widen the social-regional scope, the classical methods of social research (primarily based on questionnaire surveys and structured sociological interviews) were also applied for the dissertation. During the planning of research, three areas can be distinguished. First of all, during previous prominent (élite) surveys, institutions, collectives and structures were taken as the components of the social world as opposed to individuals. Secondly, during the classical social research, attitudes (possible forms of individual actions) were examined through habits. Thirdly, during the surveys based on content analysis, cultural texts (the analysis of interviews, documents on regional development, open-ended questions and the homepages of settlements in the Plain) or „scripts” served as samples.

4. The Structure of the Thesis and a Few Brief Conclusions

The dissertation consists of two main units. One of them is based more on theory, while the other one mainly interprets empirical findings.

The presentation of sociological and geographical approaches to information society constitutes the frame of the theoretical part. This part reviews the theories and concepts, which can be ranged among the field of sociology and social geography of the information society, but at the same time, the topics are placed into a historical-philosophical context by recalling the roots of national sociography as well as the theories of modernization.

In our opinion, an analysis of a historical approach is indispensable for the interdisciplinary examination of the concept of information society. Therefore value pairs and theories that point at the characteristics of the “Plain Way” get a special emphasis. In our interpretation, these are the following: modernization and traditional development; mass communication and direct communication; the relation system of local and global elements; network forming and settlement-social individuals; core-periphery relations.

In the theoretical parts, the objective was to form a picture of the state of the society in the Great Hungarian Plain. The goal of this capital is to discuss the traditional causes of digital inequality and the features that characterize the society in transition and the ongoing regional processes.

It seems to be a commonplace that since the last decade of the 20th century, Hungary has gradually joined into a (European) integration process connected to the mainstream of modernization, whose new challenge was to meet the requirements of the information age (which included the promise of sustainable growth).

As opposed to merely providing economical and infrastructural data as done by usual economic-geographical approaches, the conceptual arc of the dissertation is to shed light on the possibilities of thinking in cyber space as a complex concept and reveal the traditional

and present differences of development. That is why there is more emphasis on the presentation of the connections of society and economy (regional development), the relationship of knowledge and learning, dealing with usage, personal habits and the social and regional groups that mediate models.

Reflecting to all these, the analysis focuses on the possible ways of describing the theoretical model and modernization scenarios of information society characteristic of one of the largest and unbroken geographical and ecological land in Hungary (which amounts to almost half of the territory and third of the population of the country).

In this approach, besides a static announcement of infrastructure indicators of economy and technology, with the help of previous case studies, the aim was to present the attitudes of the innovative and the less innovative groups of society, their vision of information society and the possible regional differences in the Great Hungarian Plain.

The characterization of the abovementioned groups is based on the target group (public administration, regional development, political sphere, economy and civil sphere) questionnaire surveys that were made during the background surveys of regional development in the Southern and the Northern part of the Great Hungarian Plain. Besides these, during representative society surveys (e.g. data collection for the World Internet Project in 2001 and various regional data collections), certain social-settlement types were separated as well as groups, which can be characterized with a more active or more passive use respectively.

With the help of our surveys, especially those on the efficiency of social policy (land programme researches, unemployment surveys), empirical studies of settlements and small regions (surveys of settlement conflicts) and various semi-structured sociological interviews, one can get a notion of the ideas of backward groups concerning usage. By this content analysis, a new light is shed on the complex „notions of inequality” in the deep layers of society in the Plain.

In the dissertation a separate unit is formed by the telehouse research done with structured interviews for the analysis of digital inequality in small settlements in the Great Hungarian Plain and by the survey to map the integration possibilities of gypsy society, a defining factor in the peculiarity of the “Plain Way”, which was carried out by interviewing local minority governments.

The dissertation also deals with public policy projects aiming at the establishment of information society; namely the information society strategy in the two regions, the programmes for small regions within the further development of the Vásárhelyi Plan and other projects in the Tisza Valley as well as documents on social development in certain counties are analysed.

To formulate the complexity outlined above in a different way, the dissertation keeps a type of scientific approach to the fore, which accentuates the „triad” of social geography, that is the place of residence, the place of work and schools (settlement services). In consequence, the dissertation building upon micro-, meso, and macro-level case studies will be well applicable for further research concerning the geography, sociology and social policy of information society (to present the regional and social features of cyber space).

In connection with organic development, the harmonic development of society and the demand for cohesion, at the end of this capital, a view present in the public speech of social science needs to be recalled, according to which the underlying conditions to economic performance (competitiveness) are tolerance and a social medium that is exciting, rich in experiences and supportive towards talents (Dessewffy T. 2004). Forming the social side of competitiveness is also assumed to be a significant factor in information society.

5. Results of the Dissertation

5.1. Summary of Special Literature

The thesis itself is practically a kind of research of social innovation based upon the development of info-communication technology. Like similar researches of this type, posing sociological questions is linked with problems of local aspect thus creating a multidisciplinary approach (Rechnitzer J. 1993, Szoboszlai Zs. 1993)..

On the Great Hungarian Plain we looked for the factors which, in the mirror of turning into cyber space, reflect the effects of modernization-innovation, the process of breaking with old forms of behaviour as well as the impact mechanism of new activities. This work is expected to synthesize the age, which many theoreticians (e.g. Tímár J. 2005) describe as the long decade (fifteen years) of transition from the socialism of the Kádár regime to global capitalism, or label as the period of transformation into market economy and democracy. The era of transition denotes a dynamic category similar to innovation. Thus this long decade, which can be well characterized by the diffusion of global patterns, can be also defined by the type of strategy (fear, stagnation, hope, joining, participation) that the fact of changes incites in the local social groups in the Plain.

The primary questions posed in this PhD thesis were the following: In which social groups and in what geographical space does the social demand for creating cyber space form? What communities mediate the diffusion of knowledge capital connected to information society? How can a certain community or a small region join it? In other words, simultaneously with the global demand for sustainable growth, there exists the “institution” of sustainable knowledge, which refers to the social demand that generates a community on different regional levels within which the instrument (technology) and the social goal merge into one (Csörgő Z. 2002).

The dissertation aims to examine the topic of digital inequality. In virtual (cyber) space there is only one thing that counts: whether you have access to the net or not. It is all in vain if information spreads rapidly, or it is accessible in each part of the world at the same time, in case the practical application of available knowledge is obstructed just like before. Information society as well as the new forms of inequality it creates have a “present” aspect. There is a serious contrast between social groups in different situations: those that fall behind tend to focus on the present, while for middle-class layers satisfying their needs in the future is a significant value.

It is proposed that the simile of information society is an innovation family that is linked to the information technologies as well as to the spreading of knowledge connected with these. It is important to note that this diffusion takes place in space, in social groups and in various fields of application, but nevertheless it is a process that takes place in time. Since it is the processes of consumption and learning that we talk about, the main question of connected policies is on which type of networks – at the workplace, at school, in community IT infrastructure (e.g. in the telehouse network), in the family or in a circle of friends, through informal networks – IT knowledge spreads more rapidly and more effectively.

The term *cyber space* connected to the spreading and use cannot be described briefly and in essence. One can only refer to it with examples and depict it with descriptions, however it is never defined. The problem could be explained like this: although the term cyber space is perfect for certain goals but at the same time, it needs to be kept in mind that the concept is in connection with similar ones whose separate nature should not be sacrificed, so these the borderlines can never be eliminated.

By the introduction of cyber space (or the concept of social capital), one cannot discover new processes that someone else has not described in other contexts. Amidst already existing concepts, it is all about a type of transdisciplinary approach which covers the social demand for innovation. Still there is a good reason to introduce this new concept since the definition of cyber space lies in the structure of physical space and social conditions, and it functions like a kind of informal social resource that catalyzes local demands.

Besides the key geographical elements of cyber space, the methodological principle of regional planning can be considered a classical regional aspect. Although the successful developments of the digital revolution are in connection with the principle of concentration (mainly thinking of information technology achievements linked to technological centres connected with universities and regions – e.g. the agglomeration of Budapest or the Silicon Valley as classic examples), the network itself becomes efficient due to its decentralized nature.

5.2. Summary of the Research Results

The spread of modern information and communication devices has a cumulative influence on generating social disadvantages, that is the access to these instruments, their form of usage, the different modes and extent of using online contents and services further increase social differences. All these are expressed by the notion of digital division, which on the one hand, presents and interprets these new forms of inequality, while on the other hand, by revealing the causes, it instantly allows us to formulate solutions in order to bridge this division.

Info-communication instruments – and having access to them – do not solve the problems of unequal opportunities, poverty and discrimination but they do contribute to reducing exclusion, and they aid in bringing about social participation on a much wider level.

With the further advancement of info-communication devices, a net access to almost all the areas of private, public and economic life becomes possible. Consequently, the idea comes about suggesting that making use of these instruments would become an indispensable precondition to social inclusion.

In this dimension, the dissertation hypothesizes that the groups having a disadvantaged position in social and communal hierarchy are mostly uneducated, and compared to other layers of society, they set out from a disadvantageous situation since their origins, family and social background provide unfavourable conditions right at the start.

It was assumed that those belonging to this social group, due to their poor education, would get into low-key jobs (doing unskilled or drilled work) rarely preferred by society. Because of the lack of vocation, the members of this layer have a forced employment status from the beginning. As a result, most of these people aim to keep their attained social position, as the option of promotion and mobility is of secondary importance. What is important to them is the security of making a living. This is the process called *poverty* or *inequality trap* (Hankiss E. 1983). In the dissertation, automatisms were searched for, which help a given social group to reach a goal, or which make it impossible for them.

Out of the automatisms that were examined, it is the schooling level, the family size, employment mobility, the size of income, social roles, household models, job seeking strategies and the reception of knowledge that could be emphasized. These are the categories that the social groups falling behind were somewhat lacking during their socialization or individual career, thus they missed the social-economic mainstream. Permanent exclusion may endanger them if their thinking and scale of values adapt to the lifestyle accustomed to on the edge of society (Csanády A. 1994).

Various surveys (e.g. Szoboszlai Zs. 2003; Kemény I. -Janky B. 2003.) proved that the key categories of change (knowledge, performance, work) are being (re)born in the groups falling behind. It was found that in the majority of repliers the values and norms that would allow them, in the long run, to take part in the economic and social modernization processes in the late 20th century (Varga Cs. 2005) were not present to a significant extent. Training and retraining (lifelong learning), developing the complexity of employment programmes and making benefit of the opportunities provided by information society could serve as adequate individual tools for persons to internalise all the abovementioned elements.

One can consider the establishment of community net access points in small settlements and agricultural innovation created by social land programmes as similar positive automatisms. Both are mentor aids for the local society of small settlements, which support the personality development that can function as a catalyst for leaving social-regional peripheral existence behind.

All things considered, besides the measurable effects of various programmes to raise cultural capital, it can be an adequate result if adaptation to social surroundings is facilitated. From this degree of adaptation, with time passing, innovation can “shoot out”, and the individuals’ consistent mobility can begin, which could lead to a more stable integration of those falling behind. The programmes that enhance social inclusion and establish new opportunities are extremely important in information society, where innovation is so fast that we tend to skip a technical step (thus missing the possibility of organic development too).

Besides a consumer attitude, the skills for using info-communication instruments are – to a growing extent – preconditions to an active employment status. In consequence to this kind of knowledge, the positive influence of applying info-communication technology appears in employment rates.

In the case of e-government and other state service providers supported by info-communication technology, mainly in the field of public health and education, the expected saving potential emerges only if the majority of citizens have access to info-communication instruments and if they really know how to use them. What is more, a growing number of online services are available for the private sector with regard to everyday life, too. So it can be said that the costs of everyday life grow more for those who have no access to the internet and lack any skills of making use of info-communication technology (Hüsing T. 2003).

It can be presumed that the participation in the abovementioned processes and productivity can develop a rational behaviour in individuals, a type of action, which according to numerous classical theoreticians (Max Weber, Jürgen Habermas, Pierre Bourdieu and others) is the precondition for people to set out on various mobility tracks and a precondition to ongoing modernization (Zapf W. 2002), one of whose current challenge is the information society type development.

A disszertáció témájához kapcsolódó publikációs jegyzék

Idegen nyelven

- Szarvák T. (2000): Civil Organisations and Regional Identity in the South Hungarian Great Plain. Pécs, Centre for Regional Studies. 2000. 102 p. (Discussion Papers, 33.).
Társszerzők: Szoboszlai, Zs., Murányi, I., Péter, J.
- Szarvák T. (2003): Regions in information society – The case of Hungary. Pécs, Center for Regional Studies, 2003. 91 p. (Discussion Papers, 42.). Társszerzők: Kanalas, I., Csatári, B., Nagy, G.
- Szarvák T. (2006): Idealistic Vision or Reality: Life-long Learning among Romany Ethnic Groups Pécs, Centre for Regional Studies. 2000. 102 p. (Discussion Papers, 33.). Ed.: Szoboszlai, Zs. Társszerzők: G. Fekete É., Jász, K., Szoboszlai, Zs., T. Hargitai J. (Megjelenés alatt.)
- Szarvák T. (2002): The possibilities of border regions in the information society. – Borders and Cross-border Co-operations in the Central European Transformation Countries. Ed.: Süli-Zakar I. Debrecen, Kossuth Egyetemi K. 2002. pp. 80–87.
- Szarvák T. (2004): „Poverty as a conflict” – the opinion of the clients of the social supply network in the North Great Plain. In: Cross-border Co-operations – Schengen Challenges. Ed.: I. Süli-Zakar. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó, 2004. 136–138. p.
- Szarvák T. (2005): New Economy in Space International Trends and Hungarian Characteristics. In: Hungarian Spaces and Places: Patterns of Transition. Eds: Gy. Barta, É. G. Fekete, I. Kukorelli Szörényiné, J. Timár. Pécs: Centre for Regional Studies, 2005. 236–258. p. Társszerzők: Kanalas, I. – Barsi, B.

Magyar nyelven

- Szarvák T. (1997): A rendszerváltás vesztesei. Szociológiai vizsgálat eredményei egy határmenti falusi településen, Bagamérban. – A fenntartható mezőgazdaságtól a vidékfejlesztésig. IV. falukonferencia. Szerk.: Kovács T. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 1997. pp. 314–321. Társszerző: Diebel A.
- Szarvák T. (1999): Adaptációs és innovációs lehetőségek a leszakadó társadalmi csoportokban az Alföldön. – Az Alföld a XXI. század küszöbén. II. Alföld kongresszus. Szerk.: Baukó T. Békéscsaba, Nagyalföld Alapítvány. 1999. pp. 346–348.
- Szarvák T. (2000): A dél-alföldi prominencia és a régiófejlesztés. – A területfejlesztés feladatai az ezredfordulón és az információs társadalom. Szerk.: Hahn Cs. Budapest, Hazai Térségfejlesztő Kft. 2000. pp. 98–108.
- Szarvák T. (2000): Hat kistérség, egy megye, közös fejlesztési célok. – Jászsági Évkönyv 2000. Szerk.: Pethő L. Jászberény, Jászsági Évkönyv Alapítvány. 2000. pp. 112–120.
- Szarvák T. (2000): Községek sikeres alföldi városok holdudvarában. – Integrált vidékfejlesztés. V. Falukonferencia. Szerk.: Kovács T. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 2000. pp. 483–491. Társszerző: Szoboszlai Zs.
- Szarvák T. (2000): A lokalizáció tényezői Szolnokon 1998-2000. – *Economica* II. Szerk.: Lovász S. Szolnok, Szolnoki Főiskola. 2000. pp. 93–99. (Szolnoki Főiskola Tudományos Közleményei, 2.).

- Szarvák T. (2000): A technológiai fejlesztési övezetek szerepe a térségfejlesztésben. – Incopark: technológiai fejlesztési övezet programja Pest megyében. Szerk.: Varga Cs. Nagykovácsi, HÉA Stratégiakutató Intézet. 2000. pp. 129–146. Társszerző: Szoboszlai Zs.
- Szarvák T. (2001): A filmkulturális-fogyasztás területi és társadalmi jellemzői. – A valóság filmjei és a film valósága. A tudományos tanácskozás vitáinak anyagából. Szolnok, 2001. június 19–20. Szerk.: Valkó M., Dajka M. Szolnok, Mozisok Országos Szövetsége. 2001. pp. 96–107.
- Szarvák T. (2001): A dél-alföldi civil szervezetek és az önkormányzatok felkészültsége az információs korban. – Földrajzi kutatások 2001. Magyar Földrajzi Konferencia, Szeged, 2001. október 25–27. abstract kötete. Szeged, SZTE TTK Természeti Földrajzi Tanszéke. 2001. 80. p. Társszerző: Kanalas I.
- Szarvák T. (2001): A produktív szociálpolitika esélyei a határ menti perifériákon. – A határmentiség kérdőjelei az Északkelet-Alföldön. Szerk.: Baranyi B. Pécs, MTA Regionális Kutatások Központja. 2001. pp. 316–337.
- Szarvák T. (2001): Résztársadalmak felzárkózási esélyei. – Szociális földprogramok Magyarországon. Szerk.: Szoboszlai Zs. Szolnok, Esély Szociális Közalapítvány Regionális Szellemi Forrásközpont. 2001. pp. 93–106.
- Szarvák T. (2001): Szociológia: híd, ami összeköt. – Finnugor világörökség. Magyarságismereti vadamecum diákok számára. Szerk.: Páldi J. Szolnok, Szolnok Megyei Jogú Város Önkormányzata. 2001. pp. 86–96. Társszerző: Szoboszlai Zs.
- Szarvák T. (2002): Az értelmiség mintaadó szerepének lehetőségei az információs társadalomban. – A tudás társadalma II. Szerk.: Elek A. (et al.). Budapest, Stratégiai Kutatóintézet, Nemzeti Ifjúságkutató Intézet, Ipargazdasági Kutató és Tanácsadó Kft. 2002. pp. 594–607. Társszerző: Szoboszlai Zs.
- Szarvák T. (2002): A foglalkoztatási alrendszer helyzete a Közép-Tiszavidéken. – A tartós munkanélküliség kezelése vidéki térségekben. Szerk.: G. Fekete É. Miskolc-Pécs, MTA RKK Vidékfejlesztési Műhely. 2002. pp. 215–230.
- Szarvák T. (2001): A határmentiség által kialakított területi magatartásformák Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében. – 10 éves a Debreceni Egyetem Társadalomföldrajzi és Területfejlesztési Tanszéke. Szerk.: Ekéné Zamárdi I. Debrecen, DE Társadalomföldrajzi és területfejlesztési Tanszék. 2001. pp. 271–275.
- Szarvák T. (2002): Munkavállalási stratégiák a munkanélküliek és az aktív dolgozók körében. – A tartós munkanélküliség kezelése vidéki térségekben. Szerk.: G. Fekete É. Miskolc-Pécs, MTA RKK Vidékfejlesztési Műhely. 2002. pp. 95–124.
- Szarvák T. (2003): A későn jövők hátránya. A digitális forradalom jellemzői a földprogramos kedvezményezett körében. – Cigányok a szociális földprogramban. Szerk.: Szoboszlai Zs. Budapest, Gondolat. 2003. pp. 97–114. (Szolnoki Szociális Műhely).
- Szarvák T. (2003): A szociális földprogram társadalomfejlesztési hatásai. – A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Szerk.: Kállai E. Bp., MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet. 2003. pp. 139–144. Társszerzők: Szoboszlai Zs., Jász K.

- Szarvák T. (2003): Szolnok: az alulról építkező fejlődési út esélyei. – Várossiker alföldi nézőpontból. Szerk.: Timár J., Velkey G. Békéscsaba–Budapest, MTA RKK Alföldi Tudományos Intézet, MTA Társadalomkutató Központ. 2003. p. 163–187.
- Szarvák T. (2003): A Tisza-vidék modernizációs lehetőségei egy vizsgálat tükrében. – Jászkunság. 2003 almanach. 25–31. p. Társszerző: Szoboszlai Zs.
- Szarvák T. (2003): Települések a digitális „szakadék” szélén. A társadalompolitika lehetőségei az információs kor küszöbén a határmentén. – Társadalomföldrajz, területfejlesztés II. Szerk.: Süli-Zakar I. Debrecen, Kossuth Egyetemi K. 2003. pp. 515–525.
- Szarvák T. (2004): A digitális szakadék, mint új periféria-képző jelenség. = Tér és Társadalom, 18. 2004. 3. 57–75. p.
- Szarvák T. (2005): Az esélyegyenlőségi politika Janus arca. Kistelepülések, társadalmak, konfliktusok. – Politikatudományi Szemle, 14. 2005. 2. 135–156. p. Társszerző: Jász, K.
- Szarvák T. (2005): A szociális tervezés regionális aspektusai. Tér és Társadalom. 2005. 1. 65-80. pp. Társszerzők: Jász K. - T. Hargitai J. - Szoboszlai Zs. .
- Szarvák T. (2005): A roma társadalmi csoportok digitális tőkéje. 171-178.o. In: Az Európai Unió bővítésének kihívásai – régiók a keleti periférián. III. Alföld Kongresszus. Szerk: Nagy Erika – Nagy Gábor. Nagyalföld alapítvány, MTA RKK ATI: 2005.
- Szarvák T. (2006): Regionalizációs attitűdök a „muszáj vármegyében” prominens területi szereplők tapasztalatai alapján. – Comitatus. 16. 2006. Közlésre elfogadva.
- Szoboszlai Zs. – Szarvák T. (2006): Idea vagy valóság? Az élethosszig tartó tanulás szociológiai megközelítései a roma társadalmi csoportok körében. In: Szakképzési és Felnőttképzési Kutatások a Jövőért. Tanulmánykötet. Nemzeti Szakképzési Intézet és a Nemzeti Felnőttképzési Intézet, Budapest. 2006. Megjelenés alatt.
- Szarvák T. (2006): A digitális egyenlőtlenség. 183-201.o. In: A perifériaképződés típusai és megjelenési formái Magyarországon (Szerk.: Kanalas I. – Kiss A.) MTA RKK ATI, Kecskemét, 2006.

A témához kapcsolódó előadások:

1. Andorka Rudolf Emlékkonferencia Budapest, (1999. április): Modernizációs törekvések a szociális földprogramban résztvevők körében
2. Területi-társadalmi folyamatok a határmenté kistérségeiben Debrecen Debreceni Akadémiai Bizottság-székháza (1999. március): Adaptációs és innovációs törekvések a leszakadó társadalmi csoportokban
3. XII. th Polish-Hungarian Seminar (23-29th of September), Comparative Regional research in Support of the European Integration, Special Aspect of Social and Economic Transition in Poland and Hungary: Possibilities of communication of society in the region development: prominence examinations
4. Tisza kollégium, Lakitelek. 2000. október. A Tisza-vidék fejlesztési program hangsúlyai az érintett prominenciák körében
5. "Regionalismus in Deutschland" Pécs, 2001. március 4-6. Regionale Politik in Ungarn. Regionale Kraftfelder und regionale Aufgaben im Kreise der Prominenten A konferencia rendezője: Die Lektoren der Robert-Bosch-Stiftung in Ungarn.
6. Magyar Szociológiai Társaság éves közgyűlésének konferenciája Szeged, 2002. december / Digitális szakadék szekció: Felzárkózás vagy/és elkészttség – Az információs társadalom meggyökeresedésének esélyei a leszakadó társadalmi csoportokban
7. Új attitűdök, régi társadalmi környezet? Egy romákkal szembeni attitűdváltást segítő képzési program hatásvizsgálata „Gyakrabban szenvedünk a hiedelmektől, mint a valótól”(Seneca) című, HU 0101-01/2.2-0082 számú Phare projekt záró konferenciája – 2004. augusztus
8. Társadalmi konfliktusok az Észak-Alföldi Régió néhány településén - Cross-border Co-operations – Schengen challenges international scientific conference (Határon átnyúló kapcsolatok – Schengeni kihívások nemzetközi tudományos konferencia) 2004. október
9. A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. században. NKFP kutatási zárószimpózium. 2004. október - Az ajtók valóban záródnak? Cigányok a szociális földprogramban. A működtetők és a kedvezményezettek tapasztalatai
10. Jász-Nagykun-Szolnok megye regionális kapcsolatai és lehetőségei Megyei Tudomány Napi rendezvény (2004. november 9.)
11. A kistelepülések szociálpolitikája és a szociális földprogram. Magyar Szociológiai Társaság évi rendes vándorgyűlése és tudományos konferenciája Budapest 2004. november - Vidéki léthelyzetek, esélyek és perspektívák egyenlőtlenségei című szekcióban
12. "Információs társadalom, hálózati társadalom - a szociálpolitika feladatai, lehetőségei" című szekciója felkért résztvevő - Esélyegyenlőség az információs társadalomban II. Szociális informatikai műhelykonferencia 2004. november
13. Információs Társadalom Oktató- és Kutatócsoportok (ITOK) Konferenciája Digitális kultúra elterjedtsége a városi térben – Rendező: ITTK. 2004. november.
14. The Regional Aspects Of Social Planning - Policy Experience and Lessons Sharing After One Year of Membership - What could Romania learn from the experience of acceding countries? Baile Felix, Romania 2005. szeptember 27. (Jász Krisztina – Szarvák Tibor)
15. Results of the research on the importance of identity in people's perceptions on their local and regional affiliation in the Counties of Bacs-Kiskun, Bekes and Csongrad - 3rd Symposium with international participation „ACADEMICIAN BERISLAV BETA BERIC” 2005. november 10-11. (Szarvák Tibor – Szoboszlai Zsolt)